

ДІЯЛЬНІСТЬ ШКІЛ НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН У КОНТЕКСТІ ДИФЕРЕНЦІАЦІЇ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ В УРСР (70-80-ті роки ХХ ст.)

У статті встановлено, що національні меншини, які проживають на території України, за наявності культурних, побутових відмінностей, різних форм ментальності у своєму взаємозв'язку набувають системної єдності, трансформуючись у певну організаційну цілісність: виокремлено, актуалізацію щодо створення належних умов для розвитку всіх національних мов і культур, їх вільного користування рідними мовами в усіх сферах суспільного життя; проаналізовано діяльність шкіл національних меншин в контексті диференціації загальної середньої освіти в УРСР (70-80-ті роки ХХ ст.), яка забезпечується єдиним правом щодо освіти національних меншин відповідно до програм Міністерства науки й освіти України за участю управлінь освіти і науки при обласних державних адміністраціях та місцевих органів виконавчої влади й органів місцевого самоврядування; показано розвиток мережі навчальних закладів національних меншин на території України; висвітлено зміни щодо навчальних планів для шкіл з болгарською, гагаузькою, молдавською, польською, угорською мовами навчання; встановлено, що уряд створював найсприятливіші умови для вивчення російської мови в школах УРСР; простежено, що влада прагнула створити єдині вимоги щодо побудови навчально-виховного процесу шкіл на всій території СРСР і дати народам, котрі проживали в Україні, реальну можливість розвивати свою національну культуру і мову; висвітлено в ході реалізації урядової політики стосовно освіти російських меншин особливого значення набували питання щодо формування мережі загальноосвітніх російських шкіл; досліджено, що освіта національних меншин у 70-80-ті роки декларувалася на рівності здобуття знань, умінь і навичок, гарантуванні вільного розвитку національних мов і культур, а також забезпеченні потреб етнічних меншин навчальною та методичною літературою.

Ключові слова: розвиток, навчання, диференціація, школи національних меншин, російська, польська, молдавська, угорська, організація, навчальний процес, програми, навчальні плани, підручники, рідна мова.

Постановка проблеми. Нині розвиток шкільної освіти національних меншин пов'язаний з переходом до практичної реалізації нової освітньої парадигми, спрямованої на створення цілісної системи освіти. Розбудова незалежної України відкриває нові перспективи для відродження етнічних спільнот, для самотнього національного життя в умовах поліетнічного українського суспільства. Національні меншини як складова народу України є повноправними суб'єктами політичного процесу. Правовою основою формування державної етнополітики, зокрема щодо забезпечення потреб національних меншин, стали Декларація прав національностей України (1991), Закон України "Про національні меншини в Україні" (1992), Конституція України (1996), Рамкова конвенція Ради Європи про захист національних меншин (1997), Національна доктрина розвитку освіти (2002) та ін.

Освіта національних меншин ґрунтується на врахуванні позитивного досвіду минулих років та суттєвих змін обумовлених сучасними тенденціями суспільного розвитку. Складність і неоднозначність змін, що відбуваються в суспільстві, об'єктивно потребують глибокого осмислення проблем національних меншин, які проживали на теренах України. Створення сприятливих умов для розвитку етнічних груп в Україні, шкіл національних меншин є важливим завданням державотворення.

Одним із перших спеціальних документів незалежної України, де визначено основні засади її етнополітики, стала Декларація прав національностей України (1991). Вона проголосила рівноправність усіх етнічних складових українського суспільства (політичні, економічні), а саме: зобов'язання держави щодо створення належних умов для розвитку всіх національних мов і культур; вільне користування рідними мовами в усіх сферах суспільного життя. Саме на реалізацію Декларації прав національностей України ухвалено Закон України "Про національні меншини в Україні". У ньому зазначається, що держава гарантує всім національним меншинам права на національно-культурну автономію, зокрема користування та навчання рідною мовою чи вивчення рідної мови в державних навчальних закладах, створення національних культурних установ. У важливих сучасних документах, зокрема Національній доктрині розвитку освіти, Концепції розвитку педагогічної освіти, наголошується на необхідності створення умов для розвитку й самореалізації кожної особистості, формування молодого покоління, здатного навчатися упродовж життя, забезпечувати збереження та збагачення історії і культури всіх корінних народів та національних меншин, формування культури міжетнічних і міжособистісних відносин.

Національні меншини, які проживають на терені країни, за наявності культурних, побутових відмінностей, різних форм ментальності у своєму взаємозв'язку набувають системної єдності, трансформуючись у певну організаційну цілісність. Становлення й розвиток великою мірою пов'язані з національною політикою, що повинна сприяти подальшому розвитку, зокрема культурному, всіх етнічних спільнот.

Створення нової української ідентичності серед інших національних і етнічних спільнот країни активізує прагнення зберегти власну традиційну ідентичність, мову, культуру, релігію та гарантує всім народам і національним групам право вільного користування рідною мовою в усіх сферах суспільно-політичного життя, включаючи освіту.

Міністерство освіти і науки України здійснює захист мови й культури національних меншин. Більше того, Закон України "Про освіту" (1991) на державному рівні задекларував принципи індивідуалізації та диференціації навчально-виховного процесу, а саме: "Колегія Міністерства освіти УРСР відповідно до Декларації про державний суверенітет України на основі аналізу стану загальноосвітньої школи, досвіду її розвитку в інших республіках і державах схвалила 12 вересня 1991 р. "Концепцію середньої загальноосвітньої школи України", яка визначила основні завдання й перспективи розвитку школи, напрями духовного та національного її відродження, серед яких – індивідуалізація і диференціація навчально-виховного процесу – з оперттям на національні традиції" [2, с. 75]. Головними напрями відродження школи, що безпосередньо сприяють її розбудові на основі диференційованого підходу, є реалізація в навчанні та вихованні школярів ідеї народності на основі засвоєння та розвитку традицій національних культур інших народів, які проживають в Україні.

Право національних меншин на освіту забезпечується відповідно до програм Міністерства науки й освіти України за участю управлінь освіти і науки при обласних державних адміністраціях та місцевих органів виконавчої влади й органів місцевого самоврядування. Також, ст. 26 Закону Української РСР "Про мови в Українській РСР" (1989) декларує невід'ємне право громадян Української РСР на вільний вибір мови навчання та право кожної дитини на виховання і одержання освіти національною мовою. Сучасний дослідник наголошує: "Національне відродження – не лише усвідомлення етнічної культури, мовної єдності, вагомості, багатючих національних ресурсів, не просто засвоєння народом своєї національної неповторності. Воно пов'язане з усім цілеспрямованим процесом життєдіяльності людей даної нації, формуванням особи як суб'єкта національної свідомості, національної культури" [7, с.202].

Результати теоретичного дослідження. Аналіз досліджень розвитку шкіл національних меншин засвідчує, що питання організації цих навчальних закладів давно цікавили дослідників. Саме на середину 20-х – початок 30-х років ХХ ст. припадає розквіт національно-культурного будівництва, розбудова мережі культурно-освітніх установ для національних меншин. Науковці (М.О. Авдієнко, Б.В. Чирко, В.А. Войнолович, Л.П. Войнолович, О.Б. Бистрицька, М.В. Марчук, С.І. Очеретко) проаналізували зроблені державою кроки щодо їх створення та фінансування в означений період. Заслужують на увагу дослідження учених В.В. Недольської (1996), О.Б. Бистрицької (1998), В.М. Орлик (1998), О.В. Обидьонової (2000), Н.В. Рудницької (2002), І.П. Задерейчук (2005), Н.Л. Кротік (2007) та ін., де висвітлюються питання організації системи освіти для національних меншин.

Мета статті. Аналіз особливостей розвитку шкіл національних меншин у контексті диференціації загальної середньої освіти в УРСР (70-80-ті роки ХХ ст.).

Аналіз результатів дослідження. У 70-80-ті роки ХХ ст. відбувалися істотні зміни в суспільному житті УРСР. Педагогічні засади освітньої реформи знайшли втілення в постановках ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР "Про стан підвищення освітнього і професійного рівня та працевлаштування молоді, яка закінчила загальноосвітні школи УРСР у 1970 р.", "Про здійснення загального обов'язкового навчання і запровадження середньої освіти для молоді в УРСР" (1970), "Про затвердження Основ законодавства СРСР і союзних республік про народну освіту" (1973), "Про дальше вдосконалення навчання, виховання учнів загальноосвітніх шкіл і підготовки їх до праці" (1977), "Про заходи подальшого удосконалення вивчення і викладання російської мови в загальноосвітній школі в УРСР" (1978), "Про основні напрями реформи загальноосвітньої і професійної школи" (1984), "Про дальше вдосконалення загальноосвітньої середньої освіти молоді і поліпшення умов роботи загальноосвітньої школи" (1984), "Про дальше вдосконалення загальної середньої освіти молоді і поліпшення умов роботи загальноосвітньої школи" (1985), "Про додаткові заходи з покращення викладання російської мови в національних середніх загальноосвітніх школах" (1985), Статуті середньої загальноосвітньої школи (1970), пояснювальній записці до навчального плану "Про вивчення російської мови у сільських школах" (1972), загальносоюзному Типовому навчальному плані середньої загальноосвітньої школи (1985), Законі Верховної Ради УРСР про мови (1989) та ін.

Аналіз Статуту середньої загальноосвітньої школи (1970) показав, що в ньому середня загальноосвітня школа проголошувалася єдиною, трудовою, політехнічною, безплатною, позарелігійною, спільною для обох статей [6, с. 3]. Також зазначалося: "Єдність школи мала забезпечуватися єдиними навчальними планами, програмами, педагогічними принципами..." [1, с.290]. У ст. 3 йшлося про мови навчання: "Батьки або особи, які їх замінюють, мають право вибирати для дітей за бажанням школу з відповідною мовою навчання..., учні за бажанням можуть вивчати мову іншого народу СРСР" [6, с. 3].

Ознайомлення зі Статутом середньої загальноосвітньої школи та рішенням колегії Міністерства освіти УРСР (1970) засвідчило, що з 1971 по 1973 н.р. змінювалися навчальні плани [8, арк. 45-48]. У

1971/72 н.р. Міністерство освіти схвалило нові навчальні плани для загальноосвітніх шкіл УРСР (трудова політехнічна школа з українською чи російською мовою навчання; середні загальноосвітні школи з виробничим навчанням з українською чи російською мовою навчання; школи з болгарською, гагаузькою, молдавською, польською, угорською мовами навчання і загальноосвітня трудова політехнічна школа з українською, російською та іншими мовами навчання, де навчально-виховний процес почав здійснюватися за новим навчальним планом [8, арк. 19-20]. Зазначимо, що в них (на відміну від попередніх планів за 1966 р.) було зменшено кількість годин на вивчення української мови, а також вилучено українську мову та літературу для шкіл з болгарською, гагаузькою, молдавською, польською, угорською мовами навчання. Крім того, у сільських школах з українською, угорською, молдавською, польською та ін. мовами навчання передбачався поділ учні 4-7 класів на дві групи для вивчення російської мови [8, арк. 5].

Щодо навчального плану на 1972/73 н.р. "Про вивчення російської мови у сільських школах", то в пояснювальній записці зазначалося, що в сільських школах з українською, молдавською та угорською мовами навчання, а також у школах з російською мовою навчання, де переважно навчалися діти болгарської, угорської і молдавської національностей та гагаузької народності, 4-8 класи з кількістю учнів понад 25 чол. на уроках російської мови ділилися на дві групи [3, с.6]. Такий підхід до вивчення російської та української мов був узаконений і в навчальних планах середніх загальноосвітніх шкіл УРСР на 1974/75 та 1975/76 н.р. [4, с.4; 5, с.3]. Також у ст.3 Статуту середньої загальноосвітньої школи про вивчення української мови (1974) наголошувалося, що "учні, які не володіли українською мовою, на уроках української літератури могли відповідати російською мовою" [10, арк.86]. Це пояснювалося тим, що "уряд створював найсприятливіші умови для вивчення російської мови в школах УРСР" [1, с. 294].

Завдання "підвищення ефективності і якості діяльності всіх ділянок народного господарства, науки і культури", а саме "підвищення якості навчально-виховного процесу в національних школах республіки" були розв'язані завдяки забезпеченню початкових класів шкіл з молдавською, угорською і польською мовами навчання підручниками рідною мовою [11, с.1]. Також було в основному завершено перехід на новий зміст навчання; своєчасно *перекладено* рідною мовою підручники з предметів загальносоюзного значення, а також *видано* оригінальні програми й підручники з російської та рідної мов для підготовчих 3-х класів та *забезпечено* дидактичними матеріалами ("Работа с букварем по родному языку в подготовительных и первом классах", "Методика преподавания русского языка в I-III классах школ УССР с молдавским языком обучения", "Сборник произведений советской литературы для внеклассного чтения во II-III классах школ с венгерским, молдавским и польским языками обучения", "Некоторые вопросы усвоения русской речи в школах УССР с венгерским языком обучения", "Сборники диктантов изложений по русскому и родному языку в I-III классах с молдавским языком обучения") та ін. Крім того, на допомогу вчителям шкіл з молдавською та угорською мовами навчання щорічно випускалися навчальні діафільми "Русско-молдавские литературные связи" та "Русско-венгерские литературные связи" з проблем викладання мови й літератури, питань взаємозв'язків у вивченні російської та рідної мов і літератур [11, с.3].

Особливості шкіл національних меншин з двома, трьома та змішаними мовами навчання (російські та російсько-українські) полягали в тому, що вони приймали учнів усіх національностей. У школах з російською мовою навчання, зокрема в початкових і середніх, сільських і міських, двомовних і тримовних та школах-інтернатах, мали право навчатися всі бажаччі. Тут здобували знання діти різних національностей: білоруси, євреї, болгары, молдавани й гагаузи тощо. На відміну від школи з російською мовою навчання у школах з молдавською, угорською та польською мовами викладання навчалися лише діти молдаван, угорців і поляк.

Слід зазначити, що навчання національною мовою проводилося в основному в початкових та професійних школах; російською чи українською – в семирічках, а потім – у восьмирічках. Крім того, національні школи значною мірою поступалися за якістю освіти. Велика кількість учителів не володіли чи погано володіли рідною мовою, що впливало й на процес навчання. Найбільший відсоток національної неписьменності давали сільські вчителі. Постійна нестача підручників рідною мовою, посібників, наочного приладдя також ускладнювала навчальний процес. До того ж школи лише документально вважалися державними, а насправді майже всі були платними та приватними. Така політика щодо освіти національних меншин спостерігалася по всій Україні. Винятком лише була Закарпатська область. Там працювали громадсько-політичні товариства, які на власні кошти відкривали школи: молдавські, румунські, угорські, українсько-молдавські, українсько-румунські, російсько-молдавсько-угорські, а також факультативні групи, курси, де діти вивчали рідну мову, знайомилися з національними традиціями тощо.

Водночас варто відзначити й досягнення в освітній сфері національних меншин, а саме: навчання рідною мовою за єдиними навчальними планами, програмами, підручниками, п'ятибальною системою оцінювання знань учнів та загальною структурою початкової і середньої школи. Отже, у 70–80-ті роки школи національних меншин функціонували там, де проживала найбільша етнічна група, і поділялися за соціальною й національною ознакою та відрізнялися лише мовами навчання.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Результати проведеного дослідження свідчать, що загальнонарадянська державна система освіти в УРСР діяла з 30-х років, особливо не змінюючись у контексті суспільно-політичних подій у розглядуваний період. На основі аналізу навчальних програм, підручників, архівних джерел та історичної літератури можна зробити висновок, що

етномовна політика позитивно вплинула на формування змісту освіти шкіл національних меншин, зокрема на диференціацію у викладанні таких предметів, рідна мова та література, історія України.

У ході вивчення архівних матеріалів і документів, програм, навчальних планів та звітів шкіл установлено, що в досліджуваній період національним меншинам гарантувалися рівність здобуття знань, умінь і навичок, вільний розвиток національних мов і культур, забезпечення їхніх потреб навчальною та методичною літературою. Варто зазначити й те, що становище національних меншин у державі, врахування їхніх інтересів у суспільному житті є одним із показників розвитку демократії, забезпечення прав людини.

Проведений науковий пошук не вичерпує всіх питань означеної проблеми. Перспективи подальшого дослідження пов'язані з поглибленим вивченням розвитку шкіл національних меншин у контексті диференціації загальної середньої освіти в УРСР (80-90-ті роки ХХ ст.).

Використані джерела

1. Березівська Л. Д. Реформування шкільної освіти в Україні у ХХ столітті : [монографія] / Л. Д. Березівська. – К. : Богданова А. М., 2008. – 406 с.
2. Березівська Л. Д. Державна політика в питанні диференціації організації та змісту шкільної освіти в Радянській Україні в період зародження демократичних змін (1985-1991) / Л. Д. Березівська // Педагогіка і психологія Вісник НАПН України. – 2015. – №1 (86). – С. 70-78.
3. Навчальні плани середніх загальноосвітніх трудових політехнічних шкіл УРСР на 1972/73 н.р. // Зб. наказів та інструкцій Міністерства освіти УРСР. – 1972. – № 6. – С.5-23.
4. Навчальні плани середніх загальноосвітніх трудових політехнічних шкіл УРСР на 1974/75 н.р. // Зб. наказів та інструкцій Міністерства освіти УРСР. – 1974. – № 5. – С.3-9.
5. Навчальні плани середніх загальноосвітніх трудових політехнічних шкіл УРСР на 1975/76 н.р. // Зб. наказів та інструкцій Міністерства освіти УРСР. – 1975. – № 6. – С.3-13.
6. Про Статут середньої загальноосвітньої школи // Зб. Наказів та інструкцій Міністерства освіти УРСР. – 1970. – № 22. – С.3-19.
7. Римаренко Ю.І. Національний розвій України: проблеми і перспективи. – К. : Юрінком, 1995. – 272 с.
8. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі ЦДАВО України). – Ф.166. – Оп.15. – Спр. 8149. – 49 арк.
9. ЦДАВО України. – Ф. 166. – Оп. 15. – Спр. 8250. – 60 арк.
10. ЦДАВО України. – Ф.166. – Оп. 15. – Спр. 162. – 86-87 арк.
11. Юрченко І.Я. Підвищення якості навчально-виховного процесу в національних школах республіки / І.Я. Юрченко, Н.Г. Сніжко // Почат. шк. – 1977. – № 1(91). – С.1-5.

Shevchenko S.

ACTIVITIES MINORITY SCHOOL IN THE CONTEXT OF DIFFERENTIATION OF SECONDARY EDUCATION IN THE USSR (70-80 YEARS OF THE TWENTIETH CENTURY)

The article revealed that national minorities residing in Ukraine, in the presence of cultural, domestic differences, different forms of mentality in their relationship become systemic unity in a transforming organizational integrity; singled, updating on the creation of appropriate conditions for the development of national languages and cultures, free use of native languages in all spheres of public life; analysed the activity of schools of national minorities in the context of differentiation of secondary education in the USSR (70-80 years of the twentieth century.), which is provided only on the right of minority educational programs according to the Ministry of Science and Education of Ukraine with the participation of departments of education and science of the oblast state administrations and local authorities and local governments; shows the development of the network of educational institutions of national minorities in Ukraine; shows the development of the network of educational institutions of national minorities in Ukraine; highlights the changes to the curriculum for schools with Bulgarian, Gagakus, Moldovan, Polish, Hungarian education; established that the government had created favourable conditions for Russian language schools in the USSR; traced that the government sought to create uniform requirements for the construction of the educational process at schools throughout the USSR and give the people who lived in the Ukraine, a real opportunity to develop their national culture and language; singled out that during the implementation of government policies on education Russian minorities acquired special significance involves forming a network of Russian schools; investigated that education of national minorities in the 70-80 years declared the equality acquisition of knowledge, skills, guaranteeing the free development of national languages and cultures, as well as ensuring the needs of ethnic minorities educational and methodical literature.

Key words: development, learning, differentiation, schools of national minorities, Bulgarian, Gagakus, Moldovan, Polish, Hungarian, organization, educational process, programs, curricula, textbooks, native language.

Стаття надійшла до редакції 11.03.2015